

УДК 161.12:378.4(477-25)''18/19''

DOI: 10.18523/2617-1678.2025.15.50-54

Козловський В. П.

<https://orcid.org/0000-0001-8302-3977>

КАНТІВСЬКІ ІДЕЇ НА УКРАЇНСЬКИХ ТЕРЕНАХ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ (за матеріалами круглого столу з нагоди 300-річчя з дня народження Імануеля Канта)

Огляд присвячено круглому столу з нагоди 300-річчя з дня народження Імануеля Канта «Кантівські ідеї на українських теренах ХІХ–ХХ століть», який відбувся на кафедрі філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» 20 грудня 2024 р. за участю українських фахівців, дослідників спадщини видатного німецького мислителя з НаУКМА, Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ та низки інших освітньо-наукових закладів України. В рамках круглого столу було виголошено та обговорено дев'ять доповідей, основні положення яких представлено в огляді.

Ключові слова: Імануель Кант, кантознавство, філософія в Україні.

Упродовж 2024 року світ відзначав 300-річчя з дня народження видатного німецького філософа Імануеля Канта (1724–1804). Цьому ювілею було присвячено велику кількість наукових і культурних заходів у багатьох академічних інституціях у всьому світі. Українська філософська спільнота, попри усі важкі випробування, спричинені війною, не стояла осторонь цієї знаменної події. Урочисті події розпочалися у квітні 2024 р., коли зусиллями Кантівського товариства в Україні, Інституту філософії імені Г. С. Сковороди Національної академії наук України, за організаційної підтримки Міністерства освіти і науки України та Малої академії наук України було проведено міжнародну наукову конференцію «Філософія Канта і виклики сучасності», в роботі якої взяли участь знані українські та зарубіжні дослідники Кантового творчого спадку. На завершення ювілейного року кафедра філософії та релігієзнавства Національного університету «Києво-Могилянська академія» (за участю Кантівського товариства України та Інституту філософії НАН України) організувала проведення круглого столу «Кантівські ідеї на українських теренах ХІХ–ХХ століть», який пройшов у НаУКМА (у режимі онлайн-конференції) 20 грудня 2024 р.

У роботі круглого столу взяли участь: *Вадим Менжулін*, доктор філософських наук, профе-

сор, завідувач кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА; *Анатолій Єрмоленко*, член-кореспондент НАН України, доктор філософських наук, професор, директор Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ; *Віталій Терлецький*, кандидат філософських наук, старший дослідник, старший науковий співробітник Інституту філософії імені Г. С. Сковороди НАНУ, голова Кантівського товариства в Україні; *Марина Ткачук*, заслужений діяч науки і техніки України, доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА; *Світлана Кузьміна*, доктор філософських наук, доцент, декан факультету гуманітарних і соціальних наук Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля; *Володимир Абашиник*, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та суспільних наук Харківського національного медичного університету; *Андрій Кадикало*, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Національного університету «Львівська політехніка»; *Юрій Джулай*, кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології НаУКМА; *Ілля Давіденко*, аспірант кафедри історії філософії КНУ імені Тараса Шевченка, співробітник відділу філософії культури, етики та естетики Інституту філософії НАНУ; *Віктор Козловський*, кандидат фі-

лософських наук, доцент, доцент кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА.

На початку заходу Вадим Менжулін, Анатолій Єрмоленко і Віталій Терлецький звернулися до учасників круглого столу з вітальним словом від імені організаторів (кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА, Інституту філософії НАНУ та Кантового товариства в Україні відповідно). У своєму привітанні *Вадим Менжулін* подякував співорганізаторам і учасникам заходу, зазначивши, що попри важкі випробування, спричинені воєнним часом, представники української філософської спільноти зібралися задля обговорення кантівської філософії, продовжуючи традицію дослідження творчого спадку німецького філософа на українських теренах. *Анатолій Єрмоленко* підкреслив присутність філософії Канта в українській культурі у різні періоди нашої історії. Доповідач згадав тих, хто займався кантівською філософією у радянські часи, — це Володимир Шинкарук, Михайло Булатов, Анатолій Лой та інші українські дослідники, які активно займалися вивченням німецької класичної філософії, зокрема кантівської філософії. Доповідач привернув увагу до досліджень Кантової філософії за часи незалежності, а також відзначив успішне проведення Міжнародної наукової конференції в Інституті філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, присвяченої ювілею видатного німецького філософа. *Віталій Терлецький* підкреслив, що вивчення і дослідження Кантової філософії має довготривалу історію серед українських дослідників. Не виключено, що ідеями Кантової філософії цікавилися вже викладачі Києво-Могилянської академії ще за життя німецького філософа, що засвідчує поява першого перекладу твору Канта «Узасаднення до метафізики звичай» на теренах України (1803, Миколаїв). Також у своєму вступному слові В. Терлецький відзначив участь українських фахівців із філософії Канта, а саме Володимира Абашніка, Віталія Терлецького і В'ячеслава Циби, у глобальному науковому заході — «Віртуальний Кантівський конгрес із космополітичною метою», — який відкриває нові можливості для долучення українських науковців, особливо молодих дослідників, до світової філософської спільноти. Крім того, участь у конгресі мала і політичне значення, оскільки Кантівському товариству в Україні вдалося, що було вельми непростою справою, відсторонити від участі у конгресі представників РФ, яким не місце в колі цивілізованих науковців.

У подальшому учасники круглого столу висловили та обговорили дев'ять доповідей, у яких

розглядалися різноманітні питання вітчизняного кантознавства.

Вадим Менжулін у доповіді на тему «Кантова “Суперечка факультетів” у сучасному освітньо-науковому контексті» привернув увагу до ролі, яку має відігравати філософія у системі університетської освіти, зазначивши, що ідеї, висловлені щодо цього І. Кантом понад два століття тому в нарисі «Суперечка факультетів» (1798 р.), залишаються надзвичайно актуальними й донині. Аналізуючи структуру університету, якою вона була за його часів, Кант наголошував на особливому статусі філософського факультету. На думку кенігсберзького мислителя, порівняно з трьома «вищими» факультетами (юридичним, медичним і богословським) тогочасний філософський факультет («нижчий», де, окрім власне філософії, вивчали інші гуманітарні, а також математичні та природничі дисципліни) зберігав фундаментальну автономію, адже мав керуватися вимогами розуму, а не уряду. Йшлося, як припустив доповідач, про філософське формулювання принципу *Liberal Arts Education*. Як було наочно продемонстровано у доповіді, в одному з найуспішніших сучасних університетів світу — Гарвардському — чинна майже та сама структура, за яку ратував Кант. Роль «нижчого» (за Кантом — філософського) там виконує факультет мистецтв і наук (Faculty of Arts and Sciences) та базований на ньому Гарвардський коледж (Harvard College), в якому філософія та численні гуманітарні, соціальні, економічні, математичні і природничі науки розвиваються разом, і таким чином здійснюється підготовка бакалаврів не з окремих спеціальностей, а саме з мистецтв (Bachelor of Arts) або наук (Bachelor of Science). В окремі факультети (або «школи», де готують зазвичай магістрів), як і за часів Канта, виокремлені богослов'я, медицина, юриспруденція, а також ще низка спеціальностей, розвиток яких потребує адміністративного регулювання (державне управління, управління у галузі охорони здоров'я, освіти та бізнесу, дизайн тощо). На думку доповідача, решта наук мають розвиватися вільно й разом. Це запорука їхнього творчого розвитку, який зазвичай має міждисциплінарний характер, тобто відбувається під прапором *Liberal Arts*. Саме запровадження *Liberal Arts* в освітній системі дає можливість кожному студенту вибудовувати свою власну унікальну освітню траєкторію і завдяки цьому якнайкраще підготуватися до відповідальної та ефективної самореалізації на ринку праці. Однак, як наголосив В. Менжулін, для досягнення цієї творчої взаємодії треба керуватися не так

галузевими або фаховими стандартами окремих наук, як вимогами розуму, тобто повернувшись, як учив Кант, до філософії як випробувача їхньої істинності, гаранта їхньої єдності і найприроднішого та найдосвідченішого путівника у лабіринтах їхнього дисциплінарного та міждисциплінарного розмаїття.

Свою доповідь *Анатолій Єрмоленко* присвятив питанню «“Faktum der Vernunft” етики І. Канта в архітектоніці філософських парадигм». Доповідач звернув увагу на те, що в останні тридцять–сорок років спостерігається зростання уваги до значущості практичної філософії. Це зумовило звернення до Кантової етики, причому не лише в сучасній німецькій філософії, а й у рамках інших філософських традицій. Доповідач запропонував розглядати еволюцію модерної філософії через виокремлення трьох концептуальних парадигм — філософії свідомості, філософії буття та філософії комунікації. Кантова філософія, на думку доповідача, належить до парадигми філософії свідомості. І це стосується не лише теоретичної філософії, а й практичної. Як зауважив А. Єрмоленко, сучасна комунікативна парадигма долає межі Кантового трансценденталізму, пропонуючи інший варіант — трансценденталізм комунікативного розуму, який на противагу монологічному розуму (на основі якого Кант вибудовував свою практичну філософію) концептуалізується в етиці дискурсу.

Віталій Терлецький зосередився на молододослідженій темі «Іван Мірчук як дослідник філософії Канта». Він зазначив, що кантознавчі студії Івана Мірчука (1891–1961), знаного дослідника історії української культури, можливо, не так відомі, але є вагомим внеском у дослідження творчості німецького філософа. І. Мірчук є автором кількох досить солідних кантознавчих розвідок, написаних у різні періоди його філософської творчості. Доповідач підкреслив, що власне філософська творчість Мірчука розпочалася із захисту двох дисертацій, присвячених філософії Канта, зокрема дослідження неевклідової геометрії у зв'язку з Кантовим вченням про засади математики. Плідними залишаються також розвідки Мірчука про рецепцію вольфіанства на теренах України, що мало вагоме значення для розуміння тих шляхів, якими європейська філософія доби Просвітництва прийшла в український культурний простір.

У доповіді *Марини Ткачук* на тему «Кантознавчі студії в Київській духовній академії XIX — початку XX ст.: нові матеріали» йшлося передусім про вагоме місце кантознавчих студій у розвитку київської духовно-академічної філософії, а також їхню важливу роль у становленні

кантознавства на українських теренах. Наголошуючи значний потенціал археографічних і джерелознавчих студій у вивченні кантознавчого доробку Київської духовної академії (КДА), доповідачка представила результати здійсненого нею аналізу так званого дисертаційного фонду Київської духовної академії (1819–1924), що зберігається в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ці результати дають змогу вперше ввести до наукового обігу п'ять збережених рукописів кандидатських творів, що були захищені у Київській духовній академії впродовж другої половини XIX — на початку XX ст. Серед їхніх авторів — відомі згодом постаті (як-от видатні богослови-біблієзнавці Яким Олесницький (1842–1907), професор КДА, Христо Гяуров (1886–1966), професор Софійської духовної академії св. Климента Охридського і богословського факультету Софійського університету), а також не знайомі широкому загалу випускники КДА Олексій Кирилович, Василь Харьков і Киприян Пономаренко. З-поміж останніх, як наголошено у доповіді, особливу зацікавленість викликає постать уродженця Волині, викладача Рильського духовного училища Олексія Кириловича (1859–1896), чий кандидатський твір «Вчення Канта про релігію» (1883) виявився початком його систематичних і плідних кантознавчих студій. За висновком доповідачки, нововіднайдені твори та їхні автори варті подальшої уваги дослідників київської духовно-академічної філософії й історії вітчизняного кантознавства.

Володимир Абашиник у своїй доповіді «Філософія Канта у працях харківського приват-доцента Ісидора Савича Продана (1854–1919/1920)» зосередився на аналізі дещо призабутої постаті харківського філософа Ісидора Продана, найагресивнішого, як підкреслив доповідач, критика філософії Канта, шанувальника Готфрида Ляйбніца, шотландської школи «здорового глузду» (common sense) і розробника власної філософії «здорового глузду». Доповідач розглянув творчий шлях харківського філософа, його рецепцію австрійської філософії другої половини XIX ст., зокрема теорії емпіричної психології Франца Brentano. Доповідач також привернув увагу до критичних аргументів І. Продана на адресу Канта. В центрі уваги цієї критики намагання довести переваги філософії «здорового глузду» у порівнянні з трансцендентальним ідеалізмом Канта.

Світлана Кузьміна у доповіді «Педагогічний парадокс» Канта у київській академічній філософії XIX ст.» проаналізувала, як здійснювали теоретичні розробки проблематики виховання ви-

кладачі Київської духовної академії у другій половині XIX ст. Доповідачка акцентувала увагу на парадоксальному аспекті виховного процесу, який пов'язаний із Кантовим сумнівом у людяності дитини, розумінням її як істоти, радикально зіпсутої первородним гріхом, а отже нездатної до моральної діяльності й свободи. Зважаючи на питання, як можливо запобігти цьому злу, Кант визначає виховання передусім як систему обмежень, заборон, дисциплінарних правил і навчання. І водночас, за Кантом, у цій системі має бути вихована людина, яка здатна до автономного морального судження і вільного вчинку на основі категоричного імперативу. Доповідачка розглянула педагогічні концепції київських духовно-академічних філософів — Сильвестра Гогоцького, Памфіла Юркевича і Маркелліна Олесницького — як своєрідні відповіді на Кантів педагогічний парадокс. На противагу Канту, вони, не абсолютизуючи вплив первородного гріха на людську природу, починають із питання, як можливе для дитини добро.

Андрій Кадикало присвятив доповідь мало дослідженій темі «Риси німецької філософії у творчій спадщині Климента Ганкевича». Доповідач зосередив увагу на філософській спадщині відомого українського мовознавця, психолога, педагога та філософа К. Ганкевича (1842–1924), зокрема на його рецепції німецької філософії. У доповіді продемонстровано, що у творах Ганкевича вагоме місце посідають як Кантові ідеї, так і ідеї Георга Гегеля. Разом з тим, як вважає доповідач, навіть перебуваючи під впливом класичної традиції німецької філософії, Ганкевич намагався відобразити також нові віяння у філософії. Доповідач підкреслив значення праці «Grundzüge der slavischen Philosophie» (1869/1873), де Ганкевич коротко виклав історію української філософії (чи, як він її називав, філософії русинів) у зіставленні з філософськими вченнями інших слов'янських народів. Як підкреслив доповідач, попри певну залежність від Гегелевого розуміння історико-філософського процесу, К. Ганкевич наголошував на креативному потенціалі не тільки німецької (як це робив сам Гегель), а й слов'янської філософії. Окрім того, він намагався «примирити» суперечності між раціональним та ірраціональним, а також визнавав вплив на свою філософську позицію Рудольфа Германа Лотце, Імануеля Фіхте-молодшого і Германа Ульріці.

Юрій Джулай у доповіді «Трансформації фрагментів “Спостереження над почуттям прекрасного і піднесеного” І. Канта у гоголівських описах персонажів “Мертвих душ” як різновидів життя “в обраних почуттях”» надав конкретні

зразки художнього паралелізму деяких, виділених І. Кантом, стилів життя в «обраних почуттях» та відповідних стилів життя персонажів «Мертвих душ». Зокрема, доповідач продемонстрував як Кантове застереження про рух у бік моральної безвідповідальності, захопленої послужливості повертається до читача «Мертвих душ» у проявах «послужливості без меж» у відповідних описах поведінки Ноздрьова. Доповідач також продемонстрував, як кантівський розподіл жіночої статі на жінок, прекрасних у власному значенні слова, привабливих і чарівних, в якому відображено відповідні типи оволодіння почуттям прекрасного, з'являється у розмовах дами, приємної у всіх відношеннях, та просто приємної дами. Зокрема, у розмовах цих дам міста N кантівське пояснення надання жінками переваг блідому або рум'яному кольору обличчя як наслідку продовження в обраному кольорі відданості піднесеному або веселому норову автор «Мертвих душ» перетворює на спільний осуд найвищого ступеня аморальності публічної поведінки губернаторської доньки, з обличчя якої під час балу спадають фальшиві рум'яна, які приховували «обличчя блідої статуї».

Ілля Давіденко присвятив доповідь темі «Образи неокантіанства й неогегельянства в академічній філософії УСРР (1920–1930-х рр.)». На основі розгляду історії і змістових особливостей цієї рецепції, доповідач запропонував такі висновки: 1) неокантіанство й неогегельянство тодішні українські фахівці розглядали як провідні тенденції розвитку тогочасної західної ідеалістичної філософії; 2) рецепція цих течій українськими фахівцями відбувалася на широкій базі оригінальних текстів західних авторів (значну роль у формуванні якої відігравали бібліографи УІМ/УІМЛ) і високому фаховому рівні; 3) водночас, рецепція здійснювалася крізь призму класового підходу й уявлень про революційні природу і значення філософської критики; 4) у межах цієї рецепції сформувався загальний погляд, згідно з яким філософія неокантіанства відповідала політичній ідеології «старого капіталізму» — лібералізму, який прагнув не помічати наголошуваних марксистами суспільно-економічних суперечностей у засадах капіталістичної системи. Натомість неогегельянство в очах тогочасних українських інтерпретаторів тлумачилося як теоретична основа й відповідник тенденцій до радикально-правих політичних трансформацій західних країн міжвоєнного періоду. Саме тому в неогегельянстві українські академічні філософи доби Розстріляного відродження вбачали найбільшу загрозу поширенню й загалом існуванню марксистських теорій

й практики в Європі 1920–1930-х рр., і приділяти значну увагу теоретичній полеміці (здебільшого заочній) з представниками напряму; 5) динаміку цієї рецепції можна зафіксувати, виділивши три її періоди: а) оформлення інтересу й інституційної розбудови (1920–1927); б) критична дискусія (1928–1932); в) політична самокритика (1933–1937); 6) через надмірну фіксацію на політичному протистоянні неокантіанству й неогегельянству, українська академічна філософія 1920–1930-х рр. майже випустила з уваги становлення низки нових напрямів європейської філософії, зокрема феноменології, екзистенціалізму та ін.

Віктор Козловський виголосив доповідь на тему «Кантіанські мотиви у філософській творчості Георгія Челпанова», в якій привернув увагу до кантознавчих студій вітчизняного філософа і психолога, професора Київського університету св. Володимира Георгія Челпанова (1862–1936). Доповідач сконцентрував увагу на двох питаннях, які мали для Челпанова вагоме філософське значення: 1) чи зберігає метафізика, з урахуванням критичної аргументації Канта, а також пізніших філософських розробок, статус науки; 2) як треба розуміти апіоризм, перш за все, кантівський. Як співвідносяться апіоризм і вродженість базових структур свідомості — простору, часу, категорій, ідей. І чи має сенс вести мову про вродженість цих структур у будь-якому плані — натуралістичному, антропологічному, епістемологічному тощо. Доповідач також підкреслив, що Челпанов підтримував позицію німецького філософа щодо метафізики. Остання не здатна продукувати синтетичні су-

дження, хоча це є базовою характеристикою науки; такі судження можливі за умов долучення до пізнання суб'єктивних форм чуттєвого споглядання — простору і часу, тоді як метафізичні поняття націлені на трансцендентний світ. Натомість метафізика може претендувати не на тверді наукові знання, а на гіпотетичні припущення, і в цьому вона має точки дотику з позитивною наукою, природознавством, оскільки розвиток науки потребує гіпотез. На думку доповідача, цікавим також є висвітлення Челпановим проблеми апіорності, оскільки київський дослідник розрізняє психологічний та епістемологічний підходи до філософських проблем, наприклад до проблеми простору, його генези як певної апіорної суб'єктивної даності. Челпанов відкидає психологічне пояснення витоків апіорності простору і часу, пристаючи до їх епістемологічного розуміння. Він також приєднується до розуміння апіоризму у сенсі так званого трансцендентального реалізму, який мав підтримку з боку деяких німецьких філософів у другій половині XIX ст. Челпанов не погоджується зі вродженістю апіорних структур свідомості, оскільки це жодним чином не пояснює сутності апіоризму, його епістемологічної ролі у процесі пізнання.

Під час заключної дискусії, яка відбулася після представлення та обговорення усіх доповідей, учасники круглого столу погодилися стосовно великої плідності заходу і необхідності продовжувати подібні наукові зустрічі на регулярній основі, зокрема шляхом запровадження на базі кафедри філософії та релігієзнавства НаУКМА щорічного кантознавчого семінару.

Viktor Kozlovskyi

KANTIAN IDEAS IN UKRAINIAN LANDS IN THE 19TH–20TH CENTURIES (based on the Materials of a Round Table Marking the 300th Anniversary of Immanuel Kant's Birth)

This review is dedicated to the round table “Kantian Ideas in Ukrainian Lands in the 19th–20th Centuries,” held on December 20, 2024, at the Department of Philosophy and Religious Studies of the National University of “Kyiv-Mohyla Academy” on the occasion of the 300th anniversary of the birth of Immanuel Kant. The event brought together Ukrainian scholars and researchers of the legacy of the prominent German philosopher, representing NaUKMA, Institute of Philosophy of H. S. Skovoroda of the National Academy of Sciences of Ukraine, and several other academic and research institutions across the country. The round table featured nine presentations, which were subsequently discussed. The main ideas of these presentations are summarized in this review.

Keywords: Immanuel Kant, Kant studies, philosophy in Ukraine.

Матеріал надійшов 04.03.2025

